

QAZÍ MÁWLIK SHÍGARMALARÍ TILINDE STILISTIKALÍQ FIGURALARDÍŇ QOLLANÍLÍWÍ

Orinbaeva Jupargúl

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Qaraqalpaq til bilimi kafedrası óz betinshe izleniwshisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17703827>

Annotaciya: *Maqalada XX ásirdegi qaraqalpaq shayırı Qazı Máwlik shıgarmalarınıń tillik ózghelikleri sóz etilgen. Shayır dóretpeleri tilindegi stilistikalıq figuralardıń ózghelikleri hám qosıqtıń tásirtiligin arttırıwdaǵı xızmeti úyrenilgen.*

Tayanısh sózler: *Stilistikalıq figuralar, asindeton, polisindeton, kórkem tákirar, alleteraciya, ellipsis.*

Annotation: *The article discusses the linguistic features of the works of the 20th-century Karakalpak poet Qozi Mavlik. The stylistic forms used in the poet's language and their role in enhancing the expressiveness of his poems are analyzed.*

Keywords: *Stylistic figures, asyndeton, polysyndeton, artistic repetition, alliteration, ellipsis.*

Аннотация: *В статье рассматриваются языковые особенности творчества каракалпакского поэта XX века Кози Мавлика. Изучаются особенности стилистических форм в языке поэта и их роль в повышении выразительности стихотворений.*

Ключевые слова: *Стилистические фигуры, асиндетон, полисиндетон, художественное повторение, аллитерация, эллипсис.*

Stilistikalıq figuralar tildiń kórkemlew quralları sistemasında úlken áhmiyetke iye. «Stilistikalıq figuralar, bul – ayrıqsha qurılǵan sintaksislik dizbekler yamasa gápler bolıp, olar tildiń obrazlılıǵı ushın xızmet etedi» [1. Бекбергенов А. 1990: 82]. Qazı Máwlik shıgarmaları tilinde stilistikalıq figuralardıń tómenдеgi túrleri jumsaladı.

Asindeton – waqıyalardıń tez almasıwın kórsetiw ushın birgelkili aǵzalardıń yamasa gáplerdiń dánekersiz qollanılıwı. Onıń nátiyjesinde dinamikalıq háreket, jedellilik ańlatıladı [2. Бекбергенов А. 1990: 83]. Shayır shıgarmalarında dánekersiz qollanılǵan birgelkili aǵzalar ushırasadı. Mısalı:

Saquda Nazlıxan, Shomaqta Ayjan,
Uyǵırda bellidur atı Biybijan,
Xojeli shahrinde nazlı Shúkirjan (Qushaydı).
Yawmitta Ziyada, shawdırdá Uǵıl,
Úrgenchte Enejan yúzleri gúl-gúl,
Xiywada Shahsanem shashları gúl-gúl (Qushaydı).
Hawada qarshıǵa, lashın, zaqshalar (Ol nege dárkar).
Jeseń hár kúni alma, ánjir, anardan (Ol nege dárkar).
Baǵı, sarhawızı, gúli-gúlshanı,

Bir sáwer yar tappay ol nege dárkar (Ol nege dárkar).

Berilgen qosıq qatarlarındagı sózler bir-biri menen dánekersiz baylanısqa. Qosıq qatarlarınan waqıyalardıń belgili bir tártip penen, izbe-izlik penen almasıp barıwın kóriwge boladı. Usınday waqıya yamasa qubılıslardı bayanlawda stilistikalıq figuralardıń dánekersiz formada qollanıwı shayırdıń dóretiwshilik sheberliginen derek beredi.

Polisindeton - Polisindeton yamasa kóp dánekerlilik (grek. polysyndeton – kóp baylanıslı) – aytilajaq sózlerge logikalıq hám intonatsiyalıq jaqtan dıqqat awdarılıwı ushın olardı baylanıstırıwshı dánekerlerdiń bir-neshe mártebe qaytalanıp, intonatsiyada irkinish payda bolıwı. Shayır shıǵarmalarında polisindeton qubılısı jiyi ushırasadı. Mısalı:

Hám qıyalap baqıp *hám* qaqar qashın,

Shashmi shahlasına aqlım hayrandur (Aqlım hayrandur).

Yaki elli *bilan*, yuqsa yuz *bilan*,

Ortasında tashıp-toldın periyzat. (Periyzat).

Gáhi kelsem *gáhi* kelmey ózime,

Kónlim qapasına aqlım hayrandur. (Aqlım hayrandur).

Gá sókup, *gá* sınaq, *gáhi* maqtadı,

Gáhi hayran boldı, sózden toqtadı...

Yaki húrmet áyle, *yaki* xor áyle (Qazı Máwdud penen Safura qız aytısı)

Bul mısallardagı *hám*, *yaki*, *bilan*, *gáhi*, *gá* sıyaqlı dánekerler tákirarlanıp keliw arqalı polisindeton qubılısın jasadı. Bul mısallarda dánekerler pikirdi jáne de tásirli etip jetkerip beriwde ayrıqsha xızmet atqaradı. *Hám* dánekeri biriktiriwshı dánekerler bolsa, *yaki* dánekeri awıspalı dánekerler esaplanadı. Al *gá*, *gáhi* dánekerleri gezekleslik máni bildirip kelgen.

Kórkem tákirar. Qosıqtıń mazmunıń emocionallıǵın, tásirsheńligin támiyinlew ushın kórkem tákirardıń ornı ayrıqsha» [3. Karlıbaeva G. 2024:261]. Qazı Máwlik pikirdiń tásin ele de kúsheytip kórsetiw ushın súwretlenip atırǵan nárseni yaki qubılıstı bir neshe ret qaytalap tákirarlaydı. Shayırdıń qosıqlarında tákirar jiyi qollanıladı. Qazı Máwlik shıǵarmalarında kórkem tákirardıń bir neshe túrleri ushırasadı. Tórende mısallar arqalı olardı kórip shıǵamız.

Alliteraciya – birgelkili dawıssız seslerdi qaytalap qollanıw arqalı kórkem sózdiń tásirliwiligin kúsheytetuǵın kórkem usıllardıń biri. Qazı Máwlik kórkem tásirliwilikti arttırıw maqsetinde bunday túrdegi dawıssız seslerdiń tákirarlanıp keliwin jiyi qollanǵan. Mısalı:

Qaddi shamshat kibi belleri názik,

Qollarında hinju qaslı bilezik,

Kózleri mástana, qashları yazıq,

Qamar yúzli qızları bar Shımbaydıń (Shımbay bayazı).

Bul qosıq qatarlarında q sesi *qaddi, qollarında, qashlı, qashları, qamar, qızları* sózlerinde tákirarlanıp kelgen bolsa, b sesi *belleri, bilezik, bar* sózlerinde qaytalanǵan.

Bul bayazdı bastan-ayaq etkarıp,
Xalıq ishine jayǵan tegis jetkerip,
Munsha sózdi bayaz etip pitkerip,
Munı yazǵan mollasına ne sózdur (Ne sózdur).

Bul qatarlarda b sesi *bul, bayazdı, bastan, bayaz* sózleriniń basında tákirarlanǵan, al m dawıssız *munsha, munı, mollasına* sózleriniń basında tákirarlanǵan.

Hám qıyalap qarap qaqarsañ qashın (Griptar emdi).

Bunda shayır sózdiń basında *qıyalap, qaqarsañ, qashın* sózlerinde q sesi tákirarlanǵan.

Yalganshıda hesh daǵı joq gózzalsañ,
Yuz mıń álwan jılwa menen sózlerseń,
Dilwarlıq babında misli búlbúlseń,
Yúzlerińni men periyge megzettim (Megzettim).

Bul qatarlarda y sesi *yalganshıda, yuz, yüzlerińni* sózlerinde sózdiń basında qaytalanıp kelingen.

Bilakińde bardur altın bilezik,
Barmaqlarda bardur tilladan yúzik,
Qashlarıń qálemdur belleriń názik,
Boyiń sárwi xuramana megzettim (Megzettim).

Bul qatarlarda b sesi *bilakińde, bilezik, barmaqlarda, bardur, belleriń, boyıń* sózlerinde sózdiń basında kelip tásirlikliki kúsheytip bergen.

Qılıstayın qıyılmushtur qashlarıń,
Hinjdeyin tizilmishdur tishleriń,
Hár tárepte on tórt órim shashlarıń,
Qálemdek qashların yadıma túshti (Yadıma túshti).

Bunda shayır *qılıstayın, qıyılmushtur, qashlarıń, qalemdek* sózlerinde q sesin, ekinshi qatardaǵı *tizilmishdur, tishleriń* sózlerinde t sesin tákirarlap qollanǵan. Seslerdiń bunday únlesip qollanıw garmoniyası hár bir qosıq qatarınıń tásirlikligin kúsheytkeni sózsiz.

Bir harpi QAP turur, qayrılıp qarap,
Erte turıpa ziya-zulıplardı tarap,

Bundaǵı qatarlarda q sesi *qap, qayrılıp, qarap* sózlerinde tákirarlanǵan. Bunday kórkem tákirarlardıń qollanıwı arqalı shayır qosıqqa ózgeshe tásirliklik baǵıshlaydı.

Kóylegi darayı óñri monshaqlı,
Basında turmesi tilla shashaqlı
Bahramları bardur altın shashaqlı,
Bir dilbar dúnyaga kelgen qushaydı (Qushaydı).

Bul qosıq qatarlarında shayır qosıqtıń ekinshi, úshinshi hám tórtinshi qatarların b dawıssızı menen baslaydı.

Bay bolıp dúnyada tolıp tasqanıń,
Mamıq tósek temir kátte jatqanıń,
Taқта bánt dúkanda tawar satqanıń,
Bir sáwgili yarsız ol nege dárkar (Ol nege dárkar).

Berilgen qosıq qatarlarında t dawıssızı *tolıp, tasqanıń, tósek, temir, taқта, tawar* sózleriniń basında tákírarlanıp qosıqtıń kórkemligin arttırған.

Sabırdın “sad” alıp safağa etur,
Fıraqdın “fe” alıp fanağa etur,
Wasldan “waw” alıp wafağa etur
Yaki bizni hijranında zar áyle.

Bul qosıq qatarları arqalı shayırdıń dóretiwshilik sheberligin bayqawğa boladı. Bunda birinshi qatarda s sesi *sabır, sat, sapaga* sózlerinde tákírarlanıp kelgen bolsa, ekinshi qatarda p sesi *piraqlı, pe, pana* sózlerinde, w sesi *wasliy, waw* sózlerinde qaytalanıp qosıqtıń tásirlikligin arttırған.

Tırnadek yúrishli, totı turıshlı,
Qarshıga qush yańlı boynı burıshlı,
Búlbildek xosh hawaz bilan kúlishi,
Lağlı-lábin zarafshana megzettim (Megzettim).

Bul mısalda t dawıssızı birinshi qatarda *tırnadek, totı, turıshli* sózlerinde qaytalanған, al keyingi qatarlarda b dawıssızı *boynı, burıshlı, búlbildek, bilan* sózlerinde tákírarlanıp kelgen.

Sóz dizbekleri hám gáptiń qurılısında gezlesetuğın dawıslı seslerdiń únlesligi, yağnıy birdey bolıp tákírarlanıp keliwi *assonans* esaplanadı. Bul qubılısta kópshilik jağdaylarda a sesi qaytalanıp keliwi múmkin. Qazı Máwliktiń shıǵarmalarında *assonans* qubılısı jiyi ushırasadı. Mısalı:

Arıq aqsaqalğa arna qazdırsań,
Aqsaqal-bolisqa buyırıq jazdırsań,
Atı hawazańdı jurttan ozdırsań,

Bir sáwgili yarsız ol nege dárkar (Ol nege dárkar).

Bul mısalda *a* dawıslısı *arıq aqsaqal, arna, aqsaqal, atı*, sózlerinde bir neshe ret qaytalanıp dawıslı seslerdiń únlesligin támiyinlep tur. Sonıń nátiyjesinde bayanlanıp atırǵan pikirdiń jaǵımlılıǵın, tásirililigin támiyinlewde kórkem usıldıń bir túri sıpatında xızmet atqarǵan.

Kegeyli boyında aq gúl pitipti,

Aq gúldi aralap yarım ketipti (Qızlar qosıǵı).

Bul qosıqta da *a* dawıslısı aq , aralap sózlerinde jiyi tákírarlanǵan.

Men ótken kósheden hárgiz ol páriy,

Ótse hám ótmesdur nedur gúnayım?!

Bul mısalda *ó* dawıslısı *ótken, ótse, ótmesdur* sózlerinde tákírarlanıp assonans qubılısın payda etken. Nátiyjede olardıń emotsional-ekspressivlik tásiiri kúsheytilip berilgen.

Ashıqlar yıǵlashıp aqar kóz yashı,

Ayralıqtıń dárti yadıma túshti (Yadıma túshti).

Berilgen qosıq qatarlarında da *a* dawıslısı *ashıqlar, aqar, ayralıq* sózlerinde qaytalanıp qollanılǵan.

Qazı Máwliktiń dóretpelerinde qosıq qatarlarınıń uyqasın támiyinlew, buwın teńligin saqlaw hám basqa da stilistikalıq maqsetlerde birdey grammatikalıq formalardıń tákírarlanıp keliwi jiyi ushırasadı. Mısalı:

Qádir kóshesinde anadan tuwǵan,

Hawazası jumla-jahanǵa tolǵan,

Kamalǵa keltirip tárbiyat qılǵan,

Ata-anasına aqlım hayrandur (Aqlım hayrandur).

Bul mısala hárbir qosıq qatarınıń sońında tuw, tol, qıl túbir feyilleriniń sońında kelbetlik feyildiń –ǵan qosımtasınıń tákírarlanǵanın kóriwge boladı.

Qáddi-boyı sárwi taldı gózlegen,

Iba bilán qashın qaǵıp sózlegen,

Lábin tislep yuz mın jilwa áylegen,

Shiyrin sózli qızları bar Shımbaydıń (Shımbay bayazı).

Bul qatarlardıń sońında gózle, sózle, áyle túbir feyilleriniń sońında kelbetlik feyildiń –gen qosımtası 1,2,3-qatarlarında tákírarlanıp qollanılǵan.

Qaysı kúni kórdim aydek yúzleriń,

Shul kúni totiya qıldım izleriń,

Qılıq etip qashıń bilan kózleriń,

Xanjar bilan baǵrım tildiń, periyzat (Periyzat).

Berilgen qosıq qatarlarınıń 1, 2, 3-qatarlarında yúz, iz, kóz sıyaqlı túbir sózlerge kóplik mánini bildiretuǵın –ler qosımtası hám II bet tartım –iń qosımtası qaytalanıp kelgen.

Shayırdıń “Griptar emdi” qosıǵında grammatikalıq tákirarlar jiyi qollanılǵan. Yaǵniy onıń qosıǵında ma, me, ba, be, pa, pe soraw janapayınıń mu túrinde ushırasadı. Mısalı:

Burın halım sańa malum emasmu,
Arzı zarın qalay yarım demesmu,
Ǵamda qalǵan yardıń ǵamın jemesmu,
Men seniń jolında ahıw zar emdi (Griptar emdi).

Berilgen bul qosıqtıń 1,2,3-qatarlarında emes kómekshi feyili hám de, je túbir feyillerine kelbetlik feyildiń –mas, -mes qosımtası qosılıp tákirarlanıp kelgen.

Qazı Máwlik shıǵarmalarında seplik qosımtalarınıń da qaytalanıp, shıǵarmaǵa ayırıqsha tásirliklik júkleydi. Mısalı:

Baǵdan shıqqan alma yańlı yúzińnen,
Aylanurman qara narkes kózińnen,
Sadaǵa bolayın aytqan sózińnen,
Aselek sózleriń yadıma túshti (Yadıma túshti).

Bul mısalda qosıqtıń dáslepki qatarlarında *yúz, kóz, sóz* túbir sózlerine tartım qosımtasınıń -iń forması hám shıǵıs sepliginiń –nen forması jalǵanıp grammatikalıq tákirardı payda etken.

Tómendegi mısalda almasıq sózler tákirarlanıp qollanıp mániniń emotsional-ekspressivlik tásirin kúsheytip kelgen:

Bul dúnyaǵa kelip-ketti neshshesi,
Kim yaqshı, *kim* yaman bildiń, periyzat.

Bul mısalda *kim* soraw almasıǵı tákirarlanıp qollanıp, mánini ótkirlestirip, tásirli túrde bayanlawǵa xızmet etken.

Shayır shıǵarmalarında betlik almasıǵı da tákirarlanıp mánini kúsheytip bergenin kóriwge boladı:

Ishq etip men yazdım seniń táriypiń,
Aytıp ada bolmas seniń táwsiypiń,
Yalǵan emas shudur seniń taqıqıń,
Qıyılǵan qálemge qashıń megzettim (Megzettim).

Bul mısalda “seniń” II betlik almasıǵı dáslepki úsh qatarında tákirarlanıp kelgen. Bunnan basqa tórtinshi qatarında birdey q dawıssız sesinen baslanǵan sózlerdi ushıratamız.

Qazı Máwliktiń shıǵarmaları tilinde bunday túrdegi grammatikalıq tákirarlar jiyi ushırasadı. Shayır olardan qosıqtıń mazmunınıń ótkirliǵin, tásirliǵin kúsheytiw maqsetinde sheber qollanǵan.

Juwmaqlap aytqanda, Qazı Máwlik shıǵarmalarında stilistikalıq figuralar ónimli qollanılǵan. Bul óz gezeginde shayırdıń sóz tańlaw hám dóretiwshilik qábiletiniń joqarı dárejede ekenliǵinen derek beredi. Qazı Máwlik shıǵarmaları tilindegi stilistikalıq figuralar, leksikalıq qurallar, troplar pikirdi kórkemlep, tásirli etip jetkeriwde ayrıqsha xızmet atqarǵan.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1990. – В. 82.
2. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1990. – В. 83.
3. Karlıbaeva G. Ájiniyaz shıǵarmalarınıń tili. – Nókis: Bilim, 2024. – 261 b.
4. Бердимуратов Е. Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. – Нөкіс: Билим, 1994. – 184 б.
5. Бердимуратов Е. Әдебий тилдиң функционаллық стильлериниң раўажланыўы менен қарақалпақ лексикасының раўажланыўы. – Нөкіс: 1973. – 312 б.
6. Қарақалпақ фольклоры 88-100 том. Нөкіс: «Илим», 2015. – 540 б.